

Hayek: Bilgi Sorunu*

Jeffrey A. Tucker

Ekonomist, Liberty.me Kurucusu

Çevirenler: V. Armağan, S. Asarkaya, M. Y. Bilgili ve E. Firidin

liberal düşünce Yıl 19, Sayı 76, Güz 2014, s. 127-132

Hayek, insanın özgürlük tarihinde kahraman bir figürdür. Çoğu entelektüelin komuta ve kontrol ideolojilerini benimsediği bir zamanda o, özgürlükten yana oldu. Onun edebî mirası, -ticarî hayat da dâhil- şimdiye kadar sosyal düzeni siyaset dışına çıkarmak için yapılan en güçlü iddialardan bazılarını tedarik etmeye devam etmektedir.

Ancak, kişisel tecrübelerime göre Hayek, kavranması en zor düşünürlerinden biri de olabilmektedir.

Hayek, 1992'de öldükten sonra bir dergi, onun hayatına, eserlerine ve özetle yaptığı ana katkılara övgü yapmam için beni görevlendirdi. Bu yazının popüler bir okuyucu kitlesi için hazırlanması gerekiyordu. Sizin bir konuyu ne kadar bildiğinizi -veya bilmediğinizi- açığa çıkaran böyle [benim yazım gibi] bir yazı yoktu.

Ben bunun kolay bir iş olacağını düşündüm. Onun sadece biyografi ve politikaları ile yetindim; sermaye piyasası ve iş döngüsü hakkındaki çalışmalarından bahsettim. Oysa onun sosyal bilim dünyasına esas katkısı, tabî ki "bilgi sorunu" ibaresinde özetlenmektedir. Onun önemli eserlerinin çoğunu ve bilgi sorunu hakkında ufuk açan makalelerini okumama rağmen kendimi yazarın yer aldığı tarafta bulmak beni şaşırttı.

* Yazının orijinali: "Hayek: The Knowledge Problem" bkz: http://fee.org/the_freeman/detail/hayek-the-knowledge-problem (03.12.2014).

Onun bu konu hakkındaki yazısını anlamadığımı ve ona yeterince kıymet vermediğimi fark ettim. Bu yüzden temel düşünceleri (sosyal düzeni işletmek için gerekli olan bilgi, bireysel beyinler vasıtasıyla dağıtılır ve sosyal plânlamacılar için erişilemez niteliktedir) ile yetindim ancak niyetim bu değildi. Yaklaşık yirmi yıldır benim için meselenin esası burasıdır.

Hayek, bu konu hakkında nasıl böyle geniş bir literatür oluşturmuş? Onun “Toplumda Bilginin Kullanımı” adlı alanda temel olan makalesi, 1950’lilerden sonra niçin en çok alıntılanan makalesi olmuştur? Hayek’in bakış açısı üzerine niçin sayısız tez yazılmıştır? Hayek, pek çok disiplindeki çok sayıda adamı niçin etkilemiştir? Bunları anlamak için çaba sarf ettim.

Sorunun bir bölümü şu ki; Hayek, kendi mantığı ve sonuçları üzerine düzenli bir şekilde yazmadı. Onun hitabet tarzı, araştırmacı ve açıklayıcı olduğundan kadar öğüt verici ve doktrinci değildir. Kendi bakış açısını oluştururken doğru kelime bileşimlerini, doğru ibareleri ve doğru örnekleri bulmak için çaba harcayarak yazdığından; Hayek’in bir mesele sayesinde düşündüğü hissine kapılırsınız. –Onun bakış açısı, tüketime hazır nihaî bir ürün gibi ifade edilmeyip de gerçek hayatta ortaya konulmayı bekleyen bir şey gibi gözükür.

Kesin bir cevap ve temel bir teori arayan birileri için bu yazma tarzı, hayal kırıklığına uğratan cinsten bir yazma tarzıdır. Başka bir sorun daha vardı: Kendi teorisiyle çelişen siyasî programların onaylanması ve bu yolla Hayek’in kendi kendisiyle çelişmesi, gerçekten sinir bozucu olabiliyordu. O, aynı zamanda kendi anlatısının en zor sonuçlarından destek alma alışkanlığına sahipti. Eğer Hayek’in çalışmalarında mülkiyet hakları ve özgürlük gibi fikirlerin kesin tanımını bulmak isterseniz, hayal kırıklığına uğrayabilirsiniz. Bir şeyler unutulabileceği korkusuyla çok net olmaktan kaçınması onun, çoğu kere, dünyanın karmaşıklığıyla tüketilmiş gibi gözükmesine yol açtı. Kesin sonuçlar ve argümanlar arayan okuyucular için onun yaklaşımı, bilmesinlerciliğin (*obscurantism*) ayrıntılı bir takdimi izlenimi verebilir.

Hayek’i anlamak ve ondan bir şeyler öğrenebilmek için, o yazarken onunla beraber düşünmek için hazır olmalısınız. Onun çalışmaları, en içten en dışa doğru tüm karmaşık konuları anlamak için hazır olan açık bir zihni gerekli kılar. O, çoğu insanın düşünmek için hazır olduğundan tamamen farklı sorular sorup cevaplar arar. Çoğu okuyucu bunları düşünmek için hazır değildir. Bunu anlamam çok uzun yıllarımı aldı.

Benim için ne değişti? Ben bilgi sorununa ilişkin sanal bir uygulamaya, gerçeklikle teori arasında bağlantı kuran bir şeye, ihtiyaç duydum. Bu, şeh-

rin görülebilecek tüm ışıklarını seyredebileceğiniz bir yerdeki Brezilya São Paulo'nun en yüksek tepesinde oldu. Bu, tüm yönlerden sonsuz bir dünyaydı.

Ben bu şehrin son derece belirsiz oluşu karşısında ezildim. Şehir benim zihnim için fazlasıyla belirsizdi. Çünkü şehir, başka herhangi bir zihin için de fazlasıyla belirsizdi. Bu ilham bir kamyon gibi beni çarptı: Bu bir düzendi; öyle bir düzen ki, hiç kimse bu düzenin ne tümünü ne de parçalarını kavrayabilir; kimse bu düzeni kontrol edemez. Bu düzen, özellikle bir kişi tarafından inşa edilemez; ancak, açılması nesiller boyu süren tek tek zihinler tarafından işletilen uzun ve son derece karmaşık bir süreçte inşa edilebilir.

Onu sadece kontrol etmesi gerektiği düşünülen kişilerce –ve hakikaten bu şehirdeki siyasetçiler ve bürokratların yaptıklarıyla- bu düzene zarar verilir. Kanun koyucular düzenlemeleri geçirirler. Plânlayıcılar, inşa edilmiş binalar için emir verirler ve yıkarlar. Onlar boyun eğmeye gönüllü olanları yağmalayabilirler. Ama sonunda, 11 milyondan fazla insanın yaşadığı, hükümet müdahalesinin oldukça geniş tutulduğu bu şehirde bile toplum her nasılsa kendi mecrasını bulur. Bu nasıl oluyor ve niçin izah edilmesi gerekiyor?

“Kullanmak zorunda olduğumuz durumların bilgisi asla yoğun ve karma biçimde var olmaz” der Hayek ve devam eder: “Ama bilgi, bütün bireylerin sahip olduğu, eksik ve genellikle de birbiriyle çelişen bilginin dağınık parçacıkları şeklinde var olur”.

Tam burada bunun yalnızca São Paulo ile ilgili olmadığını farkına vardım. Bu, dünyadaki her şehir ile alâkalıydı. Aslında bu, küçük ya da büyük, her sosyal ortam için geçerliydi. Tüm dünya hakkındaydı. Neredeyse tüm sosyal bilimcilerin –ve bürokratların- sahip olabileceğini/olması gerektiğini/ve/ olduğunu düşündüğü bilgiye ancak tek tek bireyler sahip olabilirler. Sosyal düzeni kontrol etmeye uğraşan biri, cevapsız soruların hâlihazırda cevaplandığını ve bu noktadan itibaren ilerlediğini varsayar. Hayek; dünyaya daha az hâkim olmak için uğraşırsak, yapmamız gereken ve muhtemelen bilemeyeceğimiz şeyleri görebilmek için konuyu daha da derinlemesine inceliyor: Bilgi dağınıktır ve doğası gereği bir araya toplanamaz.

Hayek'in tanımladığı birbiriyle bağlantısız kaotik bir dünya ve koordine-siz rasgelelik, tahmin edilemez döngüden ibaret nihilist sosyal bir düzen midir? Bizim içerisinde yaşadığımız dünya bu değildir. Fiyatlar, adetler, alışkanlıklar, kültür ve öğrenmeye ilişkin işaret sistemleri gibi kurumların –ve hemen her zaman bilinçsiz bir şekilde çoğunlukla yeni oluşan sahip olduğumuz bilginin- varlığından dolayı, niçin olmasın? Bütün bunlar, bizim bizatihi oluşturmadığımız ancak, hayatımızda bizlere yardım eden kurumlardır.

“Bizler, anlamını bilmediğimiz formülleri, sembolleri ve kuralları sürekli kullanıyoruz” der Hayek ve ekler: “Bunların kullanımı sayesinde bireysel olarak sahip olmadığımız bilgiden istifade ediyoruz. Bizler, bu uygulamaları ve kurumları; kendi alanında başarısını ispatlamış ve sonra da inşa etmiş olduğumuz medeniyetin temeli haline getirmiş olduğumuz alışkanlıklar ve kurumlar üzerine inşa ederek geliştirmiştik”.

São Paulo’da aynı barda durup etrafıma baktığımda, benim kâinattan insana kadar olan görüşüm değişti. Birbirine yakın duran iki insanı gözlemledim. Onlar kucaklaştılar ve samimi bir şekilde öpüştüler. Bu iki kişi arasındaki ilişkinin ilk buluşmanın sonucu mu, yoksa yıllardır birlikte olan insanlar arasındaki ilişkinin bir sonucu mu olduğunu merak ettim? Bu bilgiye ulaşamadım ve onlar hiçbir şekilde bana bunun cevabını vermedi. Onlar birbirine kur yapar görünüyordular fakat bunun hangi seviyede ve ne yolla olduğunu bilemezdim. Yine de bu bilgi, o anda onlar hakkında bir şeyler düşünen herkes için temel veriydi. Bu ilişkiyi doğru anlamak için benim sadece bazı şeyleri değil pek çok şeyi bilmeliydim fakat durum hiç de öyle değildi; gerçekten, bilmediğim birçok şey vardı.

Dahası, iki insandan oluşan bu topluluk, bu o iki insanın kendileri için bile anlaşılabilir olmaktan çok uzaktı. Onların ilişkilerinin dışı yansıyan yanlarından biri, aralarında yaşadıkları duygusal danstı; onlar tam burada, ışıkların altında birbirine sarıldılar. Onların samimiyeti, diğerlerinin entelektüel ve duygusal zihin durumlarına ilişkin gerçek ruha –eksik ve özet bir şekilde olsa da- ulaşıırken yine onlar tarafından kullanılan araçlardır. Onlar mevcut bütün yollarla yakınlaşabilirler fakat gerçek sevgiyle elde edilmeye çalışılan bir(likte) olma durumunu asla tam anlamıyla başaramazlar.

Böyle olsa da, bu iki kişilik topluluğun içindekilerden ikisi de özlemle ve sevgiyle ideali arıyordu, onların hareketlerindeki, dillerindeki ve işaretlerindeki paylaşılan ipuçları onları koordine ediyordu. Ve böyle yaparak, onlar tam da burada küçük düzenlerini oluşturdu; o bardaki diğer herkes, bu şehirdeki 11 milyon insan ve gezegendeki 7 milyar insan gibi.

Biz, hepimiz, bireyselliğin çeşitlerini ve aynı zamanda diğerleriyle bir bağlantıyı arıyoruz. Bunu mümkün kılmak için kurumlar oluşturabiliriz fakat çoğunlukla oluşturduğumuz bu kurumların içinde kayboluruz. Bu kurumlar, seçilmiş ama dayatılmayan ortaklaşa paylaştığımız tecrübelerimizin oluşturduğu yapıdan neşvü nema bulurlar. Ve sonsuz keşif sürecinde çalışan kurumları devam ettiriyor, çalışmayan kurumları da terk ediyoruz.

Diyelim ki, siz dünyayı plânlamak için yola koyuldunuz. “Eğer biz gerekli tüm bilgiye sahip olursak” der Hayek; “eğer biz verili bir tercihler sisteminde hareketle işe koyulabilirsek ve mevcut bilginin tümüne hükmedersek; geriye sadece, mantıkla ilgili bir sorun kalıyor”. Bizim sadece hesaplarımıza doğru verileri dâhil etmeye ve emirler çıkarmaya ihtiyacımız var. Sorun şudur: -Bu malumatı elde ederek/sağlayarak- çözülemez sorun, zaten çözülmüş olmaktadır.

Bu açıklamanın önemi nedir? O bir yüzyıllık –ya da yüzyıllarca devam eden- entelektüel hileyi ortaya çıkarmaktadır. Bu entelektüel yalana göre sosyal düzen, plânların koordinasyonu tarafından inşa edilir. Eğer bu plânlar her zaman bireysel plânlar ise, radikal bir biçimde bireysel ve sübjektif bir biçimde koordine edilen, özel bir kimse tarafından geliştirilmeyen ve düzenlenmeyen kurumlar sayesinde, herkesin evrenin efendisi olma rüyasının sonu gelecektir.

En açık sonuç, aynı zamanda politik bakış açısından en güçlü olanıdır. Her ne kadar insanlar bütün kanıtlara rağmen öyle olduğuna inanmaya devam etse de, düzenin kaynağı hükümet değildir. Bizim tarafımızdan yetkilendirilen politikacılar ve bürokratlar sınıfı, senin ve benim olduğumdan daha az veya daha fazla zeki değildir. Onlar, özel bir bakış açısına sahip olmayan insanlardan ibarettirler. Yasal yağma hakkından dolayı hükümet, yozlaşmış ve sömürücü niteliktedir; insanlardan bir şeyler alır; hepsi bundan ibarettir; hiçbir düzenin kaynağı da değildir.

O halde, sosyal düzenin kaynağı nedir? O, bizim bireysel zihinlerimizdedir, onlar ne kadar kusurlu olursa olsun, bizim dünyamız hakkında kararlar alabilirler. Burada özgürlük tek gerçek seçenektir. Onun dışındaki her şey bir yalana dayanır –bir “bilginin hilesi”, Hayek’in söylediği gibi. Devletlerin yaptığı her şey, bu özgürlüğü yıkar ve sosyal düzenin tam kaynağı üzerine yapılan saldırıların toplamıdır.

“Eğer biz, toplumun ekonomik sorununun esas itibariyle zaman ve mekândaki değişikliklere hızlı adaptasyondan biri olduğu üzerine anlaşabilirsek” der Hayek ve şöyle devam eder: “Nihaî kararların bu tür durumlara aşına insanlara bırakılması gerektiği anlaşılıyor; zira bu insanlar, doğrudan doğruya uygun değişiklikleri ve bu değişiklikleri yapmak için hemencecik erişilebilir vaziyetteki kaynakları bilirler.”

Biz bu sorunun, bütün bilgileri bir araya topladıktan sonra emirler yağdıran bir merkezî kurulla bütün bu bilgileri aktararak çözüleceğini bekleyemeyiz. Bu sorunu ancak, bazı adem-i merkezîyetçilik biçimleriyle çözmeliyiz. Fakat bu bizim sorunumuzun sadece bir kısmını çözer. Biz

adem-i merkeziyetçiliğe ihtiyaç duyuyoruz çünkü sadece bu sayede mekânın ve zamanın özel koşullarının bilgisini hemencecik kullanabileceğimiz bir durumu temin edebiliriz.

Ben Hayek'in "hemen" ve "derhal" terimlerini kullanmasına bayılıyorum. Bu sözlerle dünyayı kontrol eden herkese nihaî düşmanı, zamanın akışını, tanıttı. Zaman ilerliyor ve değişim yaşanıyor ve bu değişim ile yeni ve farklı bilgi oluşuyor. Var olan bilginin tamamını anlık olarak tüm dünyada elde etmek mümkün olsaydı bile, dünyanın istikametini bir yerden başka bir yöne çevirmek için bu bilgi ancak, belirli bir zaman sonra kullanılabilirdi ve kullanım aşamasında bilgi güncelliğini yitirir ve dolayısıyla kullanışsız olurdu. En iyi koşullarda bile plânlamacılar eskiyi plânlıyor olacaktırlar.

Burada, şu halde bilgi sorundur. Bu bir ekonomiyi plânlamaktan daha çok yetenek ile alakalıdır. Bizim tüm yaşantımızı ilgilendirmektedir. Bu medeniyetin yönünü belirleme ve plânlama yeteneği ile alakalıdır. Dünyayı –hatta onun en küçük kısımlarını- bu şekilde yönetme kapasitesi, her zaman ve her yerde, bizim gözlerimizden kaçacaktır. Bu, güzel bir bakış açısıdır. Çünkü insanın özgürlüğü hakkında gerçeği ortaya çıkarmaktadır.

Özgürlük, sadece toplumu düzenlemek için bir yol değildir. O toplumu düzenlemenin tek yoludur.